

(Приказ књиге Алберта Ротхенберга, *Креативност и лудило (нова открића и стари стереотипи)*, Клио, Београд, 2010, превод с енглеског Бранка Робертсон и Зорица Јовичић, стр. 230)

Непресушан мотив људске креативности, чији одабрани уметнички производи вероватно јесу оно најбоље што људска врста може да остави иза себе, тема је озбиљне студије *Креативност и лудило (нова открића и стари стереотипи)*

америчког психијатра Алберта Ротенберга, објављене прошле године у београдској издавачкој кући КЛИО. Иако са две деценије закашњења (изворник се појавио 1990. године) ово штиво и данас делује изненађујуће актуелно и релевантно, што у највећој мери може да захвали чињеници да се Ротенберг проучавањем проблема креативности озбиљно бави више деценија те тако, за дивно чудо и добродошлу промену, добро зна о чему говори. Настојећи да проникне у тајну настанка уметничког (и, мада у нешто мањем обиму, научног) стваралаштва, преиспитује популарне предрасуде широке публике или стручне критике, понајвише из кључа психоаналитичке школе, којој и сам припада.

Мистика, инспирација, психоза, алкохолизам, хомосексуалност, самоуништење, наркоманија, ментална болест, психотерапија; само су неки од начина на који некреативна већина себи (покушава да) тумачи и рационализује плодове рада креативне мањине. Особито вредновање њихових резултата током претежног дела историје често доводи до масовног покушаја имитације постојећих, или стварања нових дела, кроз спрегу оригиналности и креативности, међутим, ласкави епитет креативног уметничког дела може понети тек оно које је истовремено и ново и истински вредно! При чему је нагласак на овом другом, на жалост, у модерном добу готово заборављен.

Да ли је фамозна *инспирација* која однекуд непозвана прилази уметницима (што је становиште које сеже још од Платона), без њихове изразите заслуге, одговорна за стварање бесмртних ремек-дела светске уметности, или је пак продирање несвесног у свест оно што условљава сликаре, писце или композиторе, да креирају своја дела? Ротенберг убедљиво оповргава оба становишта, чврсто стојећи на тези како је права уметност резултат потпуно свесних и рационалних процеса и да је, уколико се уметник и одаје алкохолу или опијатима, управо тада у немогућности да ствара, што доказује обиљем примера, насталих из вишегодишњег прегалачког рада, серијом направљених интервјуа с најистакнутијим, пре свега америчким, уметницима. Психотични процеси и креативно мишљење су антиподи, а стварање, без обзира на његов иницијални импулс, у основи је здрав, а не патолошки процес! Две су суштинске категорије које је Ротенберг установио током деценија проучавања овог проблема: јанусовски и хомопросторни процеси! Романтична и донекле мистична категорија инспирације, коју се ни већина испитаника нипошто не либи да мистификаторски користи, она што долази незнано

откуда и напосто „запоседа“ аутора, јесте највећа заблуда популарног разумевања настанка њихових дела! Ротенберг ће зналачки разлучити и додуше сличне, али никако исте појмове не-свесног и изван-свесног, као изворе садржаја који надиру у ум стваралаца.

Способност сензибилног и оштроумног уметника да ментално оперише и са тезом и са антитезом те од њих прави нове ентитете, управо је сама суштина превазилажења терора савремене цивилизације, у доба глобалне опсесије, доминације, па чак и тираније рационалистичке парадигме, која није у стању да превазиђе дихотомије подједнаке потенцијалне истинитости сасвим супротних концепата и идеја! У поигравању, комбиновању и *синтетичком* проширивању граница налази се она тако прижељкивана тајна уметности, она скривена истина која оставља снажно дејство *невиђености*

на савременике лагодно утонуле у догматски дремеж. Хомопросторне процесе одликује ванредна способност синкретизације, те *кентаурског*

спајања различитих постојећих слика у један нови ентитет, чак и међу оним сликама који немају никаквог заједничког додира. Кључна разлика која одељује лаику наизглед сличне психопатолошке од јанусовских и хомопросторних процеса, разлика је између ригидности, ирационалности и манијакалне заокупљености собом (код психотичара) и усмерености на утицај на друга људска бића и жељу за побољшавањем ближе и даље друштвене околине (код уметника), иако и они сами као приватне особе неретко (могу да) имају психотичне и ине симптоме.

Ротенберг ће зналачки разлучити и додуше сличне, али никако исте појмове не-свесног и изван-свесног, као изворе садржаја који надиру у ум стваралаца.

Ротенберг се снажно противи редуccionистичким методама неких својих „колега“ који садржаје прозних дела лаконски изједначавају са приватним животом писца из тог периода (!), потпуно занемарујући и гурајући у страну естетски фактор, у грубом и аматерском поједностављивању креативног процеса, не допирући до јанусовског и хомопросторног елемента. А такође и онима који на фаталистичкој линији размишљања сматрају да је уметник својим *удесима* потпуно предодређен, елиминишући тако немерљиви и бескрајни значај *слободе* у стварању уметничког дела! „Ако би овај тип несвесног и контролна сила протеклих догађаја били у потпуности одговорни за креативну активност, морали бисмо да драматично сузимо дефиницију креативности. Истинска новина, која прави потпуни рез од прошлости, не би била карактеристика, па чак ни аспект, креативног процеса или стваралачког дела. Стваралачка дела не би могла бити истински нова јер би била директни производ

прошлости и

већ постојећих

несвесних фактора. Смислена дефиниција креативности треба да подразумева човекову способност да произведе истински нове идеје, теорије, уметничке стилове и форме или открића.“ (стр. 65)

Управо је несвакидашња способност надареног појединца за дубоко емпатијско проживљавање свих људских емоција, па и оних, и то нарочито оних, које нису били сами у прилици да искусе, онај нарочити *цондитио сине ква нон* који доноси „новум“ у простор људске заједнице: „Идеја да појединац мора лично да искуси патњу како би могао да разуме људске бриге и патњу других, романтична је заблуда. Машта и креативност се састоје од посебних способности да се досегне даље од властитог искуства и прошлости, како би се на свет донеле нове идеје и ствари. Иако у неким аспектима уметности, или чак и науке, у појединим тренуцима може бити користи од менталног обољења, за произвођење нових и вредних стваралачких дела, користе се здрави процеси, као што су јанусовски и хомопросторни.“ (стр. 195)

Машта и креативност се састоје од посебних способности да се досегне даље од властитог искуства и прошлости, како би се на свет донеле нове идеје и ствари.

Трагајући за одговором на питање који је то јединствени заједнички именилац за сваког ствараоца, Ротенберг долази до закључка како је једна карактеристика личности више од осталих уочљива код свих креативних људи: мотивација и одлучност да се само дело – уметничко или научно – створи! Иако по много чему, понекад готово до крајњих граница, различити као особе, ова особина апсолутно одражава свакога од њих. Такође, неће изоставити да истакне нити разлике између западног и источног доживљаја креативности, при чему овај први нужно резултира у *опипљивим* садржајима духа (попут уметничких представа, научних теорија, ликовних дела, проналазака, филозофских поставки, различитих експеримената, па чак и религија или влада) са

неопипљивим

садржајима карактеристичним за старе културе истока, где цео садржај испуњава посебно стање ума или услови менталне и физичке енергије. Специфичност уметничког ангажмана, насупрот велике већине осталих човекових радних активности, такође је и неопходност изолације у тренутку стваралачког чина, што је додатни разлог за повећану подложност алкохолу или наркотицима, ради избегавања дестимулишућег осећања усамљености, које се у неком тренутку процеса сасвим очекивано може појавити. Често веровање у постојање менталне болести своју основу налази у уверењу да иза врхунских доживљаја нужно следи исто такав, стреловити емотивни пад, али Ротенберг држи да су за тезу о обавезној вези између великих психичких флукуација и болести

потребни додатни стручни и ригорозни докази.

Многим читаоцима ће можда најзанимљивији бити део у којем се анализирају успони и падови стваралаштва и личне драме у радовима неколико истакнутих уметника, понајвише књижевника, попут Аугуста Стриндберга, Емили Дикинсон, Јуџина О'Нила или Џона Чивера. Имамо прилику да пратимо минуциозно брижљиво истраживани ток њиховог приватног живота, скривених, несвесних мисли и жеља с њиховим постепеним откривањем, што је по правилу праћено жестоком унутрашњом борбом и трвењима, па су у тренуцима када је слабост, порок или ментална болест односила превагу, уметничке тенденције одлазиле у други план, док су опоравком или превладавањем постојећих искушења, исписиване блиставе странице њихових незаборавних дела. Аутор се слаже да уметник може делимично себи да помогне тако што је у стању да освети узрок анксиозности, мада не у толикој мери као третманом код озбиљног психијатра. Оно што је за креативно стварање нужни састојак јесте жудња и потреба за слободом, у далеко већој мери него код тзв. обичног човека, што се додатно оснажује дубљим увидом у природу сопственог, а затим и универзалног, људског стања. Често и сами притиснути тегобом деструктивних порива, они прихватају неизбежност смрти, али уклањају њен наизглед детерминишући утицај на живот, чиме се проширивањем слободе примиче правом пунокрвном животу, прво бирајући, а затим и стварајући себе онаквима какви желе да постану!

У својој богатој клиничкој пракси, аутор је хиљадама часова разговора са књижевницима, и то у току рада на њиховим битним уметничким делима, придобио ексклузиван увид у дубинске токове њихових мисли, намера, мотива и страхова.

У својој богатој клиничкој пракси, аутор је хиљадама часова разговора са књижевницима, и то у току рада на њиховим битним уметничким делима, придобио ексклузиван увид у дубинске токове њихових мисли, намера, мотива и страхова. Један од најчешћих, посебно у тој групи људи, свакако је бојазан да ће се психотерапијом (и каснијим, претпостављеним, напредовањем ка елиминацији психозе) изгубити стваралачка компонента њихових личности, као и сама потреба за њом! Међутим, управо супротно, уклањањем негативних психичких садржаја, који се самостварањем отварају тек делимично и понекад воде чак увећању анксиозности, потпуни увид у природу поремећаја и завршетак тегобног унутрашњег конфликта, по правилу воде до распиривања креативних потенцијала уметника! Без обзира на то колико су у свом послу јавно препознати као успешни (или не), могуће је олакшати емотивне и менталне препреке и у пуној мери реализовати предиспозиције за врхунске креативне домете. „Емоционална и ментална болест је без сумње препрека стваралаштву код особа које раде у уметничким, научним и другим конвенционално замишљеним креативним

областима. Она омета јанусовске и хомеопросторне процесе и друге операције и функције. За све људе у овим гранама, па и оне посебне, за које је друштво признало да су изузетни, добром психотерапијом могуће је ублажити болест и подстаћи стваралаштво.“ (стр. 212/3) Неумољива покретачка сила која нагони на стварање неретко је онај импулс којим осетљиви и сензибилни појединац настоји да прво себи објасни природу афеката, нагона, осећања и страсти која га обузима.

Многи од тако откривених и јавно публикованих сентимената несумњиво су деструктивне оријентације. Жеља да се открију њихови извори најзад исходи у уметничком преображавању – наместо самодеструктивних долазе самостваралачке тенденције! Које ће своје оваплоћење пронаћи било као музичка идеја, поетска метафора, књижевна тема, научни проблем или визуелна слика. Студија Алберта Ротенберга на неколико нивоа задовољава интерес широке и стручне публике за феномен узрока и настанка креативности. Објективан и непристрасан стил анализе, дуготрајна и сериозна посвећеност теми, избегавање популарних редукционистичких симплификација, настојање да се дубински проникне у тајну стварања, истинско разумевање амбивалентних емоција латентно или отворено присутних код уметника као неопходног састојка њихових дела, прецизно формулисање јанусовских и хомопросторних процеса, пуна свест о постојању и круцијалном значају естетског фактора, несебична намера да се психотерапијом и побољшањем укупног психолошког стања не изгуби потенцијал за креативност, одрицање важности постојећих тумачења и једнозначног изједначавања креативност и лудила. Мада и даље остаје отворена „вечита“ дилема да ли уопште треба да се упуштамо у процес рашчлањавања и демистификације уметничког нагона – или само пасивно уживамо у конзумирању њихових врхунских „производа“ – Ротенберг је озбиљно, стручно и искрено мотивисан жељом за самим увидом, пружио једно могуће виђење из визуре своје специфичне професије. Што нипошто не значи да су овим пружени дефинитивни одговори нити да би неуморном трагању ове врсте (икада) требало да дође крај.